

**MOEDERTAAL IS BELANGRIJK,
MAAR MOET GEEN APART VAK ZIJN
OP DE BASISCHOOL**

basis
onderwijs

Jan Rutting is onderwijzer op een vijfklassige basisschool in Utrecht. In het vierde jaar van zijn onderwijzersloopbaan staat hij nu voor een combinatieklas van vier en vijf. Op zijn school wordt in teamverband gewerkt onder andere aan het realiseren van een schoolwerkplan.

De bedoeling van zijn artikel is aan te geven:

1 wat hij wil bereiken met zijn onderwijs, speciaal met moedertaalonderwijs

2 wat hij in feite doet, met name op het gebied van moedertaalonderwijs

3 hoe het komt dat er verschil is tussen het genoemde onder 1 en 2

4 wat een plan van actie zou kunnen zijn voor verandering.

Wat wil ik eigenlijk met mijn onderwijs?

Vier jaar geleden stapte ik beladen met allerlei ideeën en verwachtingen, maar toch ook wel met de nodige reserve, het basisonderwijs binnen. Uiteindelijk was er nu de mogelijkheid om zelf vorm te geven aan mijn eigen inzichten over onderwijs. In dit artikel wil ik me zoveel mogelijk beperken tot moedertaalonderwijs, alhoewel dit niet overal haalbaar zal blijken.

Met goede moed en vol ijver ga je dan aan de slag. Door middel van gesprekken binnen het team probeer je te weten te komen waar iedereen mee bezig is binnen het desbetreffende vak. Vaak blijkt dan (ook in mijn geval) dat er binnen de school gewerkt wordt met een bepaalde

taalmethode. Deze methode beoogt natuurlijk een volledige opbouw wat betreft moedertaalonderwijs door de hele school.

Maar wat blijkt nu bij een intensievere bestudering van zo'n methode?

a. Er wordt vooral aandacht besteed aan spelling, grammatica, invuloefeningen, rijtjes leren, vragen beantwoorden, en dergelijke.

b. Weinig of helemaal geen aandacht wordt besteed aan spreken, luisteren, zakelijk en creatief stellen, gedichten maken, zinverwervend taalgebruik, enzovoort.¹

In de handleiding en de toelichting wordt bovendien nauwelijks ingegaan op algemene onderwijsdoelen of op taaldoelen.

Het is vreemd dat eenzelfde methode bedoeld is om te worden gebruikt op basisscholen door heel Nederland. Er wordt met andere woorden vanuit gegaan dat de beginsituatie steeds dezelfde is en dat iedere school dezelfde lijn volgt.

Wanneer je in zo'n eerste jaar voor de klas met een methode aan het werk gaat, blijkt al snel dat er zeer weinig aandacht wordt besteed aan het oefenen van allerlei vaardigheden en dat er vaak meer anti-motivatie ontstaat dan plezier in het werk. Het leek me dan ook zinvol om buiten de methode om te gaan werken aan datgene wat in de methode vergeten is. Het probleem hiervan is, dat je wat de methode betreft niet meer aansluit op de volgende klas. Zaak wordt dan alle leerkrachten ervan te overtuigen dat een alternatief programma beter kan zijn dan het slaafs volgen van een methode die niet volledig is.

Voordat je kunt beginnen aan zo'n vervanging van de methode moet je eerst binnen het team tot overeenstemming komen over allerlei didactische standpunten. Hiervoor lijkt het kiessysteem van Steven ten Brinke me erg handig.² Een voordeel van dit kiessysteem vind ik, dat je bewust een standpunt inneemt en dat dit standpunt ook voor de andere teamleden duidelijk is. Het maakt een onderwerp bespreekbaar. Een tweede voordeel lijkt me tolerantie ten opzichte van elkaar. Zonder dat je het volledig met elkaar eens bent, kun je toch samenwerken en zoeken naar mogelijkheden binnen het gebied waarover je het wel eens bent. De gebieden waar je het niet over eens bent, zullen misschien bespreekbaarder worden door de overlegsituatie die is ontstaan.

Juist op de basisschool, waar de leerkracht alle vakken voor zijn rekening neemt, is het werken binnen de meeste dimensies die Ten Brinke noemt, onontkoombaar. Ook zonder dat je Stevens denkmachine kent, werk je met de bedoelde dimensies, hoewel onbewust. Door weloverwogen te kiezen voor vastgestelde uitgangspunten, bepaal je *bewust* het gezicht van je onderwijs.

Bij het samenstellen van een schoolwerkplan is het systeem daarom goed te gebruiken.

Met als uitgangspunt die weloverwogen mening, kan begonnen worden aan een aansluitend programma voor de gehele basisschool. Op die ma-

nier ontstaat dan toch een verantwoord programma.

Een ander probleem is de manier waarop het team zich opstelt tegenover de doelstellingen van het onderwijs in het algemeen en van moedertaalonderwijs in het bijzonder. Je komt al gauw tot de slotsom, dat taalonderwijs als los vak eigenlijk niet waardevol is. Binnen alle schoolvakken gebruik je taal. De doelstellingen die betrekking hebben op het totaál van taalonderwijs kunnen als volgt luiden:

- a. die technische vaardigheden aanleren, die cursorisch aangeleerd kunnen worden en die een voorwaarde zijn voor allerlei vormen van taalgebruik;
- b. attitudes ontwikkelen binnen levende taalsituaties;
- c. zinveld uitbreiden door middel van het creëren van levende taalsituaties.³

Het bovenstaande heeft gevolgen voor het totale onderwijsgebeuren. Je kunt moedertaalonderwijs niet meer zien als een alleenstaand vak, maar het zou tot een geïntegreerd geheel moeten worden met de andere vakken. Met andere woorden, je moet je onderwijs richten op uitbreiding van het zinveld van de leerlingen. Pas dan kan hun taalgebruik rijker worden. Het streven is dus eigenlijk taalonderwijs waar mogelijk te koppelen aan andere vakken. Misschien is het nuttig nu een voorbeeld te geven:

Onze school staat in een wijk die vroeger een zelfstandig dorp was. De kinderen hebben die wisseling van dorp naar wijk niet zo bewust meegemaakt. Ze willen daar graag meer van weten. Er zijn toen groepen gemaakt, die allerlei mensen gingen interviewen. Deze techniek moest eerst aangeleerd worden. Na de interviews en de verwerking daarvan zijn we wat dieper ingegaan op de geschiedkundige achtergronden en de geografische ligging. De taalkundige activiteiten gingen hand in hand met de andere activiteiten. De volgende taalaspecten zijn aan de orde gekomen:

- gesprek over het onderwerp
- leren van de interviewtechniek:
  - * vragen maken
  - * vragen stellen, doorvragen
  - * notatie
  - * selecteren en ordenen van het materiaal
  - * uitwerking in een verslag
  - * bespreken van de resultaten
- brief schrijven naar enige instanties in de wijk. Hierbij werd extra aandacht besteed aan het stelproces:
  - * verzamelfase
  - * selecteren op publiek en doel

- * ordenen

- * uitschrijven (verzorging, spelling e.d.).

Deze activiteiten dragen alle bij tot uitbreiding van het zinveld. De kinderen zijn op deze manier ontzettend druk bezig geweest met hun eigen leefwereld. Daardoor werd het eenvoudiger om allerlei aspecten beter en adequater uit te werken. Op deze manier zou ik eigenlijk het hele onderwijs willen inrichten.

Dit voorbeeld speelde in de vierde klas van het basisonderwijs. Het moet mogelijk zijn om dit en andere onderwerpen door te trekken naar alle klassen van de school, in iedere groep op zijn eigen niveau. Je ontkomt met deze werkwijze niet aan grondig teamwork. De kinderen zelf zullen ook ingeschakeld moeten worden bij het bepalen van diverse projecten. Ook ouders en schooladviesdiensten zouden de helpende hand kunnen bieden.

Wat doe ik in feite met mijn onderwijs?

Bij het schrijven van een artikel als dit ontkom je niet aan het overdenken van de zaken waar je feitelijk mee bezig bent. Je merkt dan weer eens duidelijk dat er nog zo ontzettend veel dingen zijn die veranderd moeten worden. Een kleine bloemlezing van negatieve en positieve aspecten. Ik begin maar eens met de negatieve. Op de oorzaken ga ik later nog in.

- Nog te weinig geïntegreerd onderwijs.

Voorbeeld: Een aardrijkskundeles waarbij de kinderen een brief moeten schrijven om informatie. Deze techniek kan cursorisch binnen het moedertaalonderwijs worden aangeleerd in plaats van de tijd daarvoor uit te trekken bij die aardrijkskundeles. Meestal moet binnen de taalles worden gezocht naar een fictieve geadresseerde wanneer het schrijven van brieven aan de orde komt. In bovenstaand voorbeeld is de motivatie simpeler te bewerkstelligen.

- In niet gewenste gevallen toch nog klassikaal onderwijs.

- Verkeerd geschatte beginsituaties.

- Te hoge eisen stellen.

- Te weinig motiverende onderwerpen.

- Neiging tot controlerend leesonderwijs.

Hiermee bedoel ik dat je kinderen hardop laat lezen om te controleren of ze de tekst wel goed begrepen hebben. Dit moet echter door middel van vragen gebeuren.

- Gebruik van een strakke taalmethode. De kinderen maken weliswaar slechts die gedeelten die ik relevant acht, maar toch zit je een beetje vast aan een bepaalde lijn in die methode.

Voorbeeld: De methode geeft een opzet voor het aanleren van de werk-

woordsvormen. Verschillende kinderen waarvan ik zeker weet dat ze het in een levende taalsituatie nooit zouden zeggen of schrijven, produceerden het volgende:

1. wij doen	4. wij doenden
2. ik doe	5. ik doende
3. jij doet	6. ik heb gedaan.

Dit naar aanleiding van de analogie met het werkwoord horen.

Positieve aspecten:

— Creatief en zakelijk stellen.

Hiervoor heb ik een kaartenbak gemaakt met allerlei aspecten van het stelonderwijs. Bij die bak hoort een map met doelstellingen, uitwerkingen en een beoordelingssysteem. Bovendien is er een leerlingenmap, waarin de kinderen zelf bijhouden wat ze gedaan hebben en waarin de leerkracht kan schrijven wat hij van de stelresultaten denkt.⁴

— Stellen geïntegreerd met de zaakvakken. Bijvoorbeeld een verslagje maken van een natuurkundeproef: eerst in steekwoorden, later uitwerken.

— Gedichten maken met kinderen. Kinderen kunnen namelijk na een voorbereidingsfase, waarin ze leren associëren, geweldige gedichten maken.⁵

— Boekpromotie: achtergronden uitwerken van met kinderen gelezen boeken.⁶

— Werken in het documentatiecentrum.

— Levende taalsituaties creëren teneinde de kinderen reële spreek- en luistersituaties te bieden (zie het in de eerste paragraaf genoemde voorbeeld).

— Dramatiseren om je in te leven in gebeurtenissen, omstandigheden en personen.

Natuurlijk zijn niet alle negatieve en positieve aspecten opgesomd. Dit valt buiten het bestek van dit artikel. Ik heb er toch enkele genoemd om in te kunnen gaan op de oorzaken van die positieve en negatieve zaken.

Tussen wat je allemaal zou willen (en moeten) doen en wat er in de praktijk van terecht komt (wat je hebt gedaan en nog doet) bestaat in feite een soort spanningsveld.

Hoe komt het dat er verschil is tussen wat je zou willen en wat je doet?

Waarom doe ik nu niet precies wat ik zou willen in het onderwijs? Hiervoor zijn wel enkele oorzaken aan te geven. Deze liggen op verschillende niveaus, namelijk:

— microniveau (met betrekking tot jezelf)

- mesoniveau (met betrekking tot anderen)
- macroniveau (met betrekking tot de maatschappij, het grotere verband).

microniveau

1. je eigen inbreng

Vaak brengt het werk in de school zoveel organisatorische, voorbereidende en evaluerende zaken met zich mee, dat je nauwelijks tijd overhoudt om literatuur op het gebied van wat in het onderwijs gaande is, bij te houden. Ik geloof dat dit voor de meeste basisschoolleerkrachten geldt, vooral omdat ze literatuur zouden moeten bijhouden op meerdere vakgebieden. Aangezien veel veranderingen in het onderwijs afhankelijk zijn van een theoretische achtergrond, zul je toch tijd moeten vrijmaken voor het lezen en bestuderen van die literatuur. De veranderingsgedachte kan, met andere woorden, 'stikken' in de dagelijkse hoeveelheid werk.

2. verandering heeft tijd nodig

Iedere verandering heeft een bepaalde tijd nodig. In mijn geval blijkt regelmatig dat het veranderingsproces niet alleen voor de leerlingen te snel kan gaan, maar ook voor mijzelf. Je kunt eigenlijk pas naar een volgende fase gaan, wanneer alle betrokkenen daaraan toe zijn.

3. vooropleiding

In de praktijk blijkt pas wat je aan je onderwijzersopleiding hebt gehad. Dat is per vakgebied erg verschillend. Sommige vakgebieden op de Pedagogische Academies leiden voornamelijk op tot het 'lesgeven'. Hiermee bedoel ik: hoe ga je met kinderen om, hoe breng je leerstof over en welke informatie geef je de kinderen.

Andere vakgebieden gaan een stap verder en leren je ook zelfstandig het onderwijs te beschouwen. Dit laatste gebeurt mijns inziens te weinig.

mesoniveau

1. collega's

De samenstelling en de denkwijze van het schoolteam is van zeer wezenlijk belang bij het tot stand brengen van veranderingen door de gehele school. Het maakt natuurlijk erg veel uit of er eerst onderling veel gediscussieerd moet worden over alle uitgangspunten of dat je het al gemakkelijk met elkaar eens bent. In het laatste geval gaat de procedure veel sneller.

In mijn geval bestaat het team voornamelijk uit jonge mensen, die elkaar in de meeste vakgebieden vrij gemakkelijk kunnen vinden.

2. medewerking van anderen

De veranderingen binnen de school staan of vallen met de medewerking die anderen je verlenen. Wanneer bijvoorbeeld *ouders* prestaties (kennis) belangrijker vinden dan vaardigheden en attitudes, dan kan het effect

van die verandering grotendeels verloren gaan. Hetzelfde kan ook gelden voor inspectie en schoolbestuur.

macroniveau

1. maatschappij

Naar mijn mening is de school nog steeds opleidingsinstituut voor de bestaande maatschappij. Deze maatschappij heeft in zeer grote mate invloed op de inhoud van het onderwijs. Als de maatschappij het nodig vindt dat bijvoorbeeld iedereen de spelling feilloos beheerst, dan heeft de school maar te zorgen dat daar aandacht aan besteed wordt.

Het is moeilijk aantoonbaar welke kennis, vaardigheden en attitudes belangrijk zijn voor *dit* basisschoolkind.

Wanneer de school kiest voor een zo volledig mogelijke ontplooiing van de mogelijkheden van kinderen, dan kan hij zich niet beperken tot opleiding voor een algemeen proefwerk (CITO-toets en dergelijke).

Anderzijds ontnem je de kinderen wel de kans om in die maatschappij een positie te kunnen verwerven.

Ik geloof dat dit ook de lijnen zijn die bijvoorbeeld Van Calcar bedoelt: namelijk de kritische lijn en de aanpassingslijn – kritisch waar mogelijk en aanpassing waar nodig.

Doordat je meer moet veranderen dan alleen het onderwijs om de maatschappij te vernieuwen, zul je wel moeten kiezen voor de richting van kritisch zijn en af en toe aanpassen. Ik moet hier wel bij opmerken dat de leerkracht *zelf* de doelstellingen dient te bepalen (samen met het team) van zijn alternatieve werkwijze. Wanneer hij zich zou laten leiden door een voorgeschreven programma, dan wordt hij in feite weer uitvoerder. Het idee van een taalbak is goed, maar de onderwijzer(es) moet hem wel zelf maken. Ten eerste maakt hij daarbij een geestelijk proces door dat onontbeerlijk is voor de uitvoering. Ten tweede kan hij het materiaal en de ideeën aanpassen aan zijn kinderen.

Wat een plan van actie zou kunnen zijn

Heel in het kort wil ik nu nog enkele mogelijkheden noemen, die zouden kunnen bijdragen tot verbetering van de bestaande situatie.

microniveau

1. Het zou eigenlijk zo moeten worden, dat leerkrachten in werktijd gelegenheid zouden krijgen voor het bijhouden van vakliteratuur of voor het volgen van bijscholingscursussen. Dit zou realiseerbaar zijn binnen het streven van de minister van onderwijs om de werktijden en de inhoud van de taken van leerkrachten meer vast te leggen, zodat deze vergelijkbaar zouden zijn met een veertigurige werkweek.

2. Er zou tijd vrij moeten komen om bepaalde veranderingen te kunnen

voorbereiden. Ik doel hierbij bijvoorbeeld op het maken van een schoolwerkplan. Ik zal dit verder uitwerken in het volgende.

mesoniveau

1. Uit innovatiestrategieën is bekend dat het nodig is om veranderingen niet te snel door te voeren om teleurstellingen te voorkomen. Het beste lijkt me om te beginnen met een klein onderdeel, waarbij de ontwikkelingslijn eenvoudig te volgen is en waarbij het resultaat goed te meten is. Wanneer zo'n eerste verandering uitgevoerd en geëvalueerd is, kan verder gegaan worden met een volgend onderdeel. Op die manier groeit zo'n schoolwerkplan geleidelijk.

Bij ons op school zijn we eerst zeer uitvoerig bezig geweest met het zelf formuleren van algemene onderwijsdoelen en specifieke doelstellingen. Daarna hebben we besloten om het vakgebied muziek diepgaand door te lichten. Ten eerste om te bepalen wat er zoal aan dit vak gedaan wordt. Ten tweede omdat het naar ons idee een vakgebied is wat enigszins te overzien is. Ten derde omdat dit vak wel enige stimulans behoeft. Door elkaar te vertellen wat de mogelijkheden en moeilijkheden waren, kon er een open houding ontstaan voor elkaar. Daarna hebben we in doelstellingen geformuleerd wat we met ons muziekonderwijs zouden kunnen en willen bereiken. Ook hebben we intern besproken wat we aan actie moeten ondernemen om dit vak op een hoger peil te brengen.

Wanneer zo'n schoolwerkplan gerealiseerd moet worden buiten de schooluren is het een tijdrovend, dus langdurig karwei. Een mogelijkheid is om een aantal studiedagen te organiseren om het team de gelegenheid te geven samen met schooladviesdiensten, ouders, schoolbestuur en andere deskundigen aan de uitvoering ervan te werken.

macroniveau

1. Dit niveau is, zoals ik al eerder betoogd heb, het minst door het onderwijs beïnvloedbaar. Wanneer het onderwijs alle kinderen kritisch en creatief leert werken en de leerlingen die attitudes, vaardigheden en kennis bijbrengt, die ze nodig hebben, dan zou het misschien mogelijk zijn dat ook de maatschappij een bepaalde verandering zou ondergaan. Voorlopig is de invloed die uitgaat van de maatschappij op het onderwijs groter dan omgekeerd het geval is. Helaas ...!

Noten

- 1 Zie artikelenreeks in *Jeugd in School en Wereld (JSW)* van P. Dekkers e.a.: *Uw taalonderwijs met hun onderwijsleerpakketten*. 58e jaargang, sep. 1973, blz. 33 e.v.. Vervolgens van dezelfde jaargang de blad-

zijden 66, 161, 317, en van de 59e jaargang de bladzijden 158, 210, 278, 317 en 448.

- 2 Steven ten Brinke *The complete mother-tongue curriculum. A tentative survey of all the relevant ways of teaching the mother-tongue in secondary education* Groningen 1976.
- 3 Zie *Jeugd in School en Wereld (JSW)* 58e jaargang blz. 68 van P. Dekkers e.a. (zie noot 1).
- 4 Zie A.N. van der Geest e.a. *Taalactiveringsprogramma* deel 3.
- 5 Zie P. Dekkers en A. en H. Rutting *Gedichten maken op school* Praxis 5. Den Bosch 1976.
- 6 Zie A. van der Geest en W. Swüste *Plezier in boeken* Praxis 8. Den Bosch 1976.